

Верховний
Суд

Бізнес під час війни. Юридичні виклики бізнесу під час війни: аналіз судової практики

Юрій Чумак

Суддя-спікер Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду, кандидат юридичних наук

Захист права власності фізичних та юридичних осіб в умовах воєнного стану

У 2014 році був прийнятий Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», згідно статті 5 якого, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на російську федерацію як на державу, що здійснює окупацію. Окрім цього, ця ж стаття закріплює положення про те, що держава Україна всіма можливими засобами сприяє відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди російською федерацією.

Практична реалізація наведених положень знайшла своє відображення у низці рішень судів цивільної та господарської юрисдикції, однак у зв'язку із ігноруванням російською федерацією таких спорів (не приймала участь; не оскаржувала судові рішення в апеляційному/касаційному порядку) на розгляд Верховного Суду по суті такі справи ще не надходили.

Справа № 910/10517/22 (ракетний удар по ТРЦ «RETROVILLE»)

22.12.2022 Господарський суд міста Києва розглянув та задовольнив позов власника частково зруйнованого у місті Києві ТРЦ «RETROVILLE» до російської федерації про стягнення 21 561 390,70 євро, що є еквівалентом 715 191 329,39 грн шкоди.

На підставі наданих позивачем доказів суд чітко встановив, безпосередню причетність (причинно-наслідковий зв'язок правопорушення) відповідача в особі міністерства оборони російської федерації до запуску ракети та її влучання у ТРЦ, про що до речі, було підтверджено на брифінгу міноборони російської федерації.

За обставин доведеності матеріалами справи складу правопорушення та розміру шкоди, суд задовольнив цей позов, зазначивши, що знищення належного позивачу на праві власності майна порушує відповідне право власності позивача, який у зв'язку із цим набуває право на відшкодування заподіяної йому шкоди.

Справа № 925/903/22 (знищення складу для зберігання готової продукції внаслідок артилерійських обстрілів)

19.12.2022 Господарський суд Черкаської області розглянув та задовольнив позов власника комплексу нежитлових будівель та споруд - складу для зберігання готової промислової продукції, який зазнав обстрілу та руйнування, внаслідок військової агресії російської федерації проти України. Позивач просив стягнути з агресора 154 940 212 грн збитків.

Суд за наявних у матеріалах справи доказів встановив причинно-наслідковий зв'язок між збройною агресією російської федерації, яка у даному випадку виражена у незаконному артилерійському обстрілі, та завданими ушкодженнями нерухомого майна позивача.

Оцінюючи суму збитків, суд виходив з положень Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації, затвердженого постановою КМУ від 20.03.2022 № 326, який встановлює процедуру визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії російської федерації.

Справа № 914/1552/22 (нерухоме майно, залишене на окупованій території міста Херсон)

06.12.2022 Господарський суд міста Києва розглянув та задовольнив позов ФОП як власника обладнання, що залишилось на тимчасово окупованій російською федерацією території України, що позбавило його можливості здійснювати реалізацію свого права власності на рухоме майно, можливості доступу до свого майна, можливості його вивезти та зберегти у цілісному і неушкодженому стані, у зв'язку з чим позивач просив стягнути з російської федерації 634 395,30 грн шкоди (вартість майна), заподіяної її збройною агресією проти України.

У даному випадку принцип більшої вірогідності у сукупності з принципом розумності та з урахуванням поданих позивачем доказів та пояснень надав суду можливість зробити висновок про те, що під час перебування міста Херсон під окупацією до 11.11.2022 (256 днів), російськими окупаційними військами майно позивача було викрадено.

Суд виснував, що вказані наслідки настали в результаті окупації міста Херсон російською федерацією, що призвело до втручання в усталені господарсько-правові зв'язки, унеможливлення здійснення контролю за майном у період окупації, незаконного поширення на місто Херсон юрисдикції відповідача.

При цьому, законодавство України не покладає на позивача обов'язок доказування вини відповідача у заподіянні шкоди; діє презумпція вини, тобто відсутність вини у завданні шкоди повинен доводити сам заподіювач шкоди.

Якщо під час розгляду справи зазначена презумпція не спростована, то вона є юридичною підставою для висновку

про наявність вини заподіювача шкоди.

Вплив війни на оренду державного та комунального майна

Постанова КГС ВС від 12.01.2022 у справі № 905/1436/20

Згідно із частиною шостою статті 762 ЦК України наймач звільняється від плати за весь час, протягом якого майно не могло бути використане ним через обставини, за які він не відповідає.

Відсутність у зазначеній нормі вичерпного переліку обставин, які унеможливають використання орендарем майна, підстав виникнення таких обставин, засобів їх підтвердження свідчить про те, що підставою для її застосування є встановлення факту неможливості використання орендарем майна з незалежних від нього причин на загальних підставах, визначених процесуальним законодавством.

У разі використання орендованої земельної ділянки у військових цілях, які унеможливають її використання на даний час у господарських потребах, до таких правовідносин підлягають застосуванню положень частини шостої статті 762 ЦК України, у зв'язку з чим відсутні підстави для висновку про порушення умов договору оренди в частині несвоєчасної сплати орендної плати за користування такою земельною ділянкою.

Постанова КГС ВС від 11.07.2023 у справі № 910/8348/22

У пункті 54 Порядку передачі в оренду державного та комунального майна, затвердженого постановою КМУ від 03.06.2020 № 483 передбачено, що однією з додаткових умов оренди майна єдиного майнового комплексу може бути, зокрема, внесення протягом десяти робочих днів з дати укладення договору оренди плати не менш як за шість місяців або інший період, за який вноситься відповідна плата.

Однак, у зв'язку із запровадженням воєнного стану в Україні, Верховною Радою України Законом України від 01.04.2022 № 2181-IX внесено зміни до розділу «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про оренду державного та комунального майна» та доповнено пунктом 6-1, яким унормовано, що під час дії воєнного стану Кабінет Міністрів України може встановити інші правила передачі в оренду державного та комунального майна, ніж ті, що передбачені цим Законом.

На виконання вказаних законодавчих приписів Кабінетом Міністрів України прийнято Постанову № 634, яка набрала законної сили 01.06.2022, та передбачає, що для договорів оренди, що укладаються в період воєнного стану, розмір авансового внеску та забезпечувального депозиту обмежений до розміру однієї місячної орендної плати.

Якщо в договорі оренди встановлено додаткову умову щодо сплати орендних платежів не менше ніж за шість місяців наперед, а орендар звільнений від сплати орендних платежів на час воєнного стану, то відповідно на цей час його звільнено і від виконання цієї умови договору оренди. Невиконання такої умови договору орендарем не

може слугувати підставою для його розірвання.

Постанова КГС ВС від 30.05.2023 у справі № 922/1317/22 (1)

Під час вирішення спору апеляційний суд правомірно виходив з встановлених обставин, які свідчать про те, що незважаючи на неповне виконання відповідачем умов договору оренди, зокрема в частині здачі культурно-ділового центру в експлуатацію у встановлений договором термін, що дійсно могло мати для позивача певний суспільний інтерес і бути одним із бажаних результатів, на який орган місцевого самоврядування початково розраховував під час укладення вказаного договору, однак, міська рада (орендодавець) висловила чітку позицію щодо:

- ✓ недоцільності розірвання договору під час широкомасштабної воєнної агресії російської федерації на території України та перебування міста Харкова під постійними ворожими обстрілами, починаючи з 24.02.2022;
- ✓ розірвання договору оренди землі неминуче призведе до втрати певної частини доходу бюджету місцевої територіальної громади;
- ✓ пріоритетності суспільного інтересу орендодавця в збереженні орендних відносин між сторонами з метою продовження отримання орендної плати, яка вноситься відповідачем та є важливим джерелом наповнення місцевого бюджету в період воєнного стану, що також свідчить про найраціональніше на цей час використання органом місцевого самоврядування орендованої земельної ділянки як джерела доходу місцевого бюджету.

Постанова КГС ВС від 30.05.2023 у справі № 922/1317/22 (2)

З огляду на критерій «пропорційності», який відповідно до статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає необхідність дотримання справедливої рівноваги (балансу) між інтересами держави (суспільства), пов'язаними з втручанням, та інтересами особи, яка так чи інакше страждає від втручання, **недоведеність (поряд із виявленим порушенням орендарем умов договору) наявності завдання реальної шкоди іншій стороні договору, внаслідок чого орендодавця було би позбавлено можливості отримати очікуване при укладенні договору, свідчить про недоведеність істотності допущеного орендарем порушення умов договору оренди як підстави його розірвання згідно з частиною другою статті 651 ЦК України.**

Верховний Суд врахував неспростований скаргником висновок апеляційного суду про те, що повторна спроба передачі органом місцевого самоврядування в оренду звільненої (в разі розірвання договору оренди) земельної ділянки комунальної власності з метою будівництва культурно-ділового центру наразі видається надскладним і малоімовірним (з огляду на його безперспективність) "завданням" для органу місцевого самоврядування під час війни, позаяк з 24.02.2022 Місто-герой Харків перебуває під постійними ворожими обстрілами.

Постанова КГС ВС від 17.05.2023 у справі № 914/865/22

Управління комунальної власності органу місцевого самоврядування та лікарня звернулися з позовом до благодійного фонду про розірвання договорів оренди нерухомого майна та його повернення орендодавцю з мотивів того, що після укладення спірних договорів оренди відбулася істотна зміна обставин, якими сторони керувались при укладенні договорів, що є підставою для їх розірвання за рішенням суду, адже з початком військової агресії російської федерації проти України та введення воєнного стану на всій території України у балансоутримувача – лікарні виникла нагальна потреба в приміщеннях, які було передано в оренду за спірними договорами, і для забезпечення належного лікування переміщених дітей та їх комфортної реабілітації, медзакладу потрібні всі наявні у лікарні площі.

Верховний Суд визнав передчасними висновки судів попередніх інстанцій щодо відсутності істотної зміни обставин, якими сторони керувались при укладенні договорів оренди, оскільки суди не з'ясували чи вплинула військова агресія російської федерації проти України на зміну обставин (необхідність використання всіх приміщень лікарні для надання невідкладної медичної допомоги та лікування дітей, переміщених осіб саме у закладі лікарні), які заінтересована сторона не могла передбачити в момент укладення спірних договорів, та чи можуть бути усунуті такі обставини після їх виникнення без залучення спірних орендованих приміщень, за рахунок інших приміщень та яких саме.

Відповідальність за порушення господарських зобов'язань в умовах війни

Стала судова практика Верховного Суду по стягненню штрафних санкцій з АТ «Укрзалізниця»

У Постановах від 29.05.2023 у справі № 904/907/22, від 20.04.2023 у справі № 904/124/22, від 20.04.2023 у справі № 904/613/22, від 27.03.2023 у справі № 904/934/22 та інші Верховний Суд не погодився із висновками судів попередніх інстанцій щодо відсутності підстав для зменшення суми штрафних санкцій, нарахованих АТ «Укрзалізниця» за неналежне виконання договірних зобов'язань з перевезення вантажу.

За висновками Верховного Суду, суди попередніх інстанцій не врахували інших обставин, що мають істотне значення в контексті застосування частини третьої статті 551 ЦК України, зокрема, обставини щодо необхідності дотримання залізницею військово-транспортного обов'язку в умовах воєнного стану (виконання планів перевезення, надання рухомого складу для військових залізничних перевезень, утримання рухомого складу у справному стані, тощо), що передбачає матеріально-технічне забезпечення і не може не залежати від фінансового становища підприємства.

Враховуючи те, що залізниця має стратегічне значення для економіки та безпеки держави, на неї покладено обов'язок щодо утримання у справному стані рухомого складу для забезпечення діяльності Збройних Сил України, суди попередніх інстанцій помилково не врахували такі інші обставини, які мають істотне та виключне значення, оскільки вони заслуговують на увагу в розумінні частини першої статті 233 ГК України та частини третьої статті 551 ЦК України.

Постанова КГС ВС від 15.02.2023 у справі № 920/437/22 (стягнення штрафних санкцій за порушення умов договору щодо оплати природного газу)

Враховавши, що в умовах військової агресії діяльність як позивача, так і відповідача, як суб'єктів підприємницької діяльності, є утрудненою та на сторін однаково впливають негативні фактори, пов'язані з воєнними діями на території України, баланс інтересів сторін, а також значний обсяг відповідальності відповідача, що є непропорційним наслідком порушення умов договору, недоведеність позивачем наявності у останнього збитків у зв'язку із неналежним виконанням відповідачем умов договору

Зменшення апеляційним господарським судом штрафу до 1 033 552,07 грн відбулось з урахуванням таких критеріїв як справедливість, розумність та пропорційність, а доводи позивача про звільнення відповідача від відповідальності є безпідставними та зводяться до нічим не підтверджених припущень, а також до бажання позивача застосувати до відповідача відповідальність у надмірному розмірі, що є недопустимим.

Постанова КГС ВС від 02.11.2022 у справі № 910/14591/21 (стягнення штрафних санкцій з підприємства військово-промислового комплексу за порушення строків реалізації державного контракту за державним оборонним замовленням)

За висновком Верховного Суду, зменшуючи розмір штрафних санкцій, суд першої інстанції помилково не взяв до уваги, що спірні відносини стосуються забезпечення обороноздатності країни у період дії особливого періоду; забезпечення Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, та правоохоронних органів підготовленими кадрами, озброєнням, військовою та іншою технікою, продовольством, речовим майном, іншими матеріальними та фінансовими ресурсами є одним з пріоритетних напрямів у забезпеченні оборони держави. Для позивача використання результату отриманого за контрактом не становить комерційний інтерес, а спрямоване на виконання покладених на нього повноважень - державної політики у сфері оборони держави та військового будівництва, керівництва Збройними Силами України, їх мобілізаційну і бойову готовність та підготовку до виконання покладених на них завдань.

Неналежне виконання своїх зобов'язань відповідачем, який вільно, діючи на власний ризик, усвідомлюючи і ту загальновідому обставину, яка не підлягає доведенню, про особливий період, в якому функціонують воєнні органи державної влади та Збройні Сили України, взяв на себе зобов'язання із визначеними в контракті умовами щодо ремонту військової техніки, має негативний вплив на обороноздатність країни та на репутацію Міністерства оборони України.

Верховний
Суд

Дякую за увагу!